

ЛІТЕРАТУРА

1. Клессенс С., Джанков С., Клінггелль Д. Фондові ринки у країнах з перехідною економікою. Україна. *Фінансовий сектор: нова стратегія реформ*: матеріали Міжнародної конференції. Київ, 2000. 275 с.
2. Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України: Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. к. е. н. О. Кіреєва, к. е. н. М. Шаповалової, к. е. н. Н. Гребеник. Київ: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. 132 с.
3. Петров В.С. Вдосконалення депозитарного обліку прав на цінні папери в РФ: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.10 / Московський державний університет економіки, статистики і математики. Москва, 2009. С. 109.
4. Близнюк О., Шевчук І. Роль державного регулювання в механізмі розвитку фондового ринку України. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 1 (2). С. 107–114.
5. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011>.

УДК 347.952

ЗНЯТТЯ АРЕШТУ З МАЙНА БОРЖНИКА ПІД ЧАС ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ СТОСОВНО СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ УЧАСНИКІВ СПРАВ

DISCHARGE OF ARREST FROM THE DEBTOR'S PROPERTY AT THE TIME OF THE EXECUTIVE PROCEDURE: ACTUAL PROBLEMS OF JUDICIAL PRACTICE ON THE SUBJECT-MATTER OF PARTICIPANTS OF THE CASE

Сібільов Д.М., к.ю.н., доцент кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем судової практики щодо зняття арешту з майна боржника у виконавчому провадженні. Розглядаються питання участі зацікавлених суб'єктів у таких справах. Звертається увага на недоліки судової практики, неправильне визначення процесуального статусу таких учасників справ, як державні чи приватні виконавці, необхідність притягнення суб'єктів, що займаються реалізацією арештованого майна, в деяких справах, а також осіб, які придбали арештоване майно або яким воно було передане. Належне визначення зацікавлених суб'єктів у таких справах, їх притягнення до участі у цивільному процесі у належному процесуальному статусі безпосередньо пов'язане з ефективним виконанням своїх правосудних функцій судовою владою та реалізацією права на справедливий суд.

Ключові слова: виконавче провадження, арешт майна боржника, позов про зняття арешту, учасники справи, добросовісний набувач.

Статья посвящена исследованию актуальных проблем судебной практики относительно снятия ареста с имущества должника в исполнительном производстве. Рассматриваются вопросы участия заинтересованных субъектов по таким делам. Обращается внимание на недостатки судебной практики, неправильное определение процессуального статуса таких участников дел, как государственные и частные исполнители, необходимость привлечения субъектов, занимающихся реализацией арестованного имущества, по некоторым делам, а также лиц, которые приобрели арестованное имущество либо которым оно было передано. Надлежащее определение заинтересованных субъектов по таким делам, их привлечение к участию в гражданском процессе в надлежащем процессуальном статусе непосредственно связано с эффективным исполнением своих правосудных функций судебной властью и реализацией права на справедливый суд.

Ключевые слова: исполнительное производство, арест имущества должника, иск о снятии ареста, участники дела, добросовестный приобретатель.

Execution, as a system of procedures for enforcement of court decisions and decisions of other bodies, provides for the seizure of property of the debtor as a means that limits the possibility of alienation of property by the debtor for the purpose of its further realization in the manner prescribed by law.

The article is devoted to the study of actual problems of judicial practice regarding the removal of arrest from the property of the debtor in the executive proceedings. Consideration is given to the participation of stakeholders in such cases. Attention is drawn to the shortcomings of judicial practice, the incorrect determination of the procedural status of such participants in affairs as public and private executors, the need to involve the entities involved in the sale of seized property in some cases, as well as persons who acquired the seized property or to whom it was transferred.

It should be noted that the composition of the parties to such disputes, the distribution of procedural functions between them, raises substantial remarks, since they do not reflect the actual relationship between the plaintiff and the participants in the enforcement proceedings.

Proper identification of interested parties in such cases, their involvement in civil proceedings in due process of law is directly related to the effective performance of their judicial functions by the judiciary and the realization of the right to a fair trial.

Thus, it can be concluded that the case law on the arrest of property should be largely reformatted as regards the circle of participants in these cases and their procedural status.

Key words: executive procedure, arrest of the property of the debtor, claim for the removal of the arrest, participants in the case, bona fide purchaser.

Виконавче провадження як система процедур, спрямованих на виконання рішень судів і рішень інших органів і посадових осіб, передбачає застосування арешту майна боржника як засобу, що обмежує можливість відчуження майна боржником із метою його подальшої реалізації у спосіб, передбачений законом.

Згідно з ч. 1 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження» звернення стягнення на майно боржника полягає в його арешті, вилученні (списанні коштів із рахунків) і примусовій реалізації [1]. За ст. 56 цього ж Закону арешт майна (коштів) боржника застосовується для забезпечення реального виконання рішення. Арешт на майно (кошти)

боржника накладається виконавцем шляхом винесення постанови про арешт майна (коштів) боржника або про опис і арешт майна (коштів) боржника. Арешт на рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації, накладається виконавцем лише після проведення його опису. Виконавець за потреби може обмежити право користування майном, здійснити опечатування або вилучення його у боржника та передати на зберігання іншим особам, про що він виносить постанову або зазначає обмеження в постанові про арешт. Вид, обсяг і строк обмеження встановлюються виконавцем у кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей майна, його значення для власника чи володільця, необхідності використання та інших обставин. Арешт накладається у розмірі суми стягнення з урахуванням виконавчого збору, витрат виконавчого провадження, штрафів та основної винагороди приватного виконавця на все майно боржника або на окремі речі.

Арешт може бути накладений на будь-яке майно, на яке згідно із Законом України «Про виконавче провадження» може бути звернено стягнення. Сам Закон, а саме ст. 48 передбачає певну послідовність стягнень, ставлячи на перше місце грошові кошти боржника, орієнтуючись надалі на таку ознаку майна, як його ліквідність, хоча сам Закон формально не оперує таким терміном. Відповідно до ч. 2 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження» стягнення за виконавчими документами звертається насамперед на кошти боржника у національній та іноземній валютах, інші цінності, у т. ч. на кошти на рахунках боржника у банках та інших фінансових установах. Ч. 5 цієї ж статті зазначає, що за відсутності у боржника коштів та інших цінностей, достатніх для задоволення вимог стягувача, стягнення невідкладно звертається також на належне боржнику інше майно, крім майна, на яке за законом не може бути накладено стягнення. Звернення стягнення на майно боржника не зупиняє звернення стягнення на кошти боржника. Боржник має право запропонувати види майна чи предмети, які необхідно реалізувати передусім. Черговість стягнення на кошти та інше майно боржника остаточно визначається виконавцем. Згідно із ч. 1 та 2 ст. 50 Закону звернення стягнення на об'єкти нерухомого майна здійснюється за відсутності у боржника достатніх коштів чи рухомого майна. Насамперед звертається стягнення на окрему від будинку земельну ділянку, інше приміщення, що належать боржнику. В останню чергу звертається стягнення на житловий будинок чи квартиру, в якому фактично проживає боржник. Разом із житловим будинком стягнення звертається також на прилеглу земельну ділянку, що належить боржнику.

Закон також передбачає звернення стягнення на майно боржника, яке перебуває в інших осіб, на дебіторську заборгованість боржника, на його частку в спільному майні (ст. 10, 53, 53-1, 54 Закону України «Про виконавче провадження»).

Оскільки Закон вказує, що черговість стягнення на кошти та інше майно боржника остаточно визначається виконавцем, це означає, що виконавець спирається на дискреційні начала під час здійснення ним виконавчих дій.

Накладаючи арешт на майно боржника, виконавець повинен переконатися, що майно належить саме боржникові. Сам Закон України «Про виконавче провадження» не конкретизує процесуальних аспектів визначення належності грошей і речей саме боржникові. У деяких ситуаціях виконавець повинен переконатися в цьому із відповідних документів, даних реєстрів і т. ін. Це може стосуватися нерухомості, транспортних засобів, грошових коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах, корпоративних прав тощо. В інших ситуаціях виконавець виходить із факту наявності грошових коштів у готівковій формі, коштовностей, іншого майна боржника, на яке може бути звернено стягнення, у тому помешканні, де проживає боржник (особливо якщо він є його власни-

ком), якщо явним чином виконавець не може дійти іншого висновку (наприклад, якщо боржник – фізична особа є орендарем помешкання, в якому проживає). Ця процесуальна діяльність має значну кількість аспектів, які не врегульовані Законом прямо, але суттєво можуть впливати на подальший хід виконавчого провадження. Наприклад, знайшовши в помешканні, де проживає боржник – фізична особа, готівкові гроші, виконавець виходить з факту їх належності боржникові, фактично презюмуючи це, хоча можливі ситуації, коли гроші належать не йому, а іншій особі, яка з тих чи інших життєвих причин залишила їх у боржника. Властивості готівкових грошових коштів не дають можливості зробити висновок про їх належність тій чи іншій особі, і виконавець виходить з факту їх знаходження у фактичному володінні боржника. Це може стосуватися й іншого майна, що знаходиться у фактичному володінні боржника, будучи належним на праві власності іншим особам. Тут може йтися про презумпцію належності майна боржникові, хоча сам Закон не оперує формально цим поняттям як легально визначеним.

Саме з цими обставинами і пов'язані ситуації, коли виконавець накладає арешт на майно боржника, а потім через деякий час з'ясується, що частина цього майна не належить боржнику, з приводу чого виникає спір, який є предметом судового розгляду. Також судовою практикою свідчить про помилку в суб'єктах, коли ім'я боржника збігається з іменем особи, на майно котрої накладено арешт, та деякі інші ситуації.

Особі, права яких порушені внаслідок таких дій, мають можливість захищати свої права в позовному провадженні, звернувшись до суду з позовом. Правова природа таких позовів вже була предметом наукових досліджень. Так, Р.О. Халфіна зазначала, що природа позовів про звільнення арештованого майна від арешту має ввіндований характер [2, с. 162]. Аналогічної позиції дотримувався В.А. Тархов [3, с. 415]. Існує також думка про негативну природу таких позовів, яку поділяла М.Я. Кирилова [4, с. 407–408]. Ю.К. Толстой висловив припущення, що такі позови можуть бути як ввіндованими, так і негативними [5, с. 316]. Ця позиція, на нашу думку, є найбільш обгрунтованою.

Саме питання судового розгляду цих справ, процесуальна сторона цих питань викликають значний інтерес. Згідно зі ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» особа, котра вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту. Судова практика з цих питань ґрунтується на Постанові Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 серпня 1976 р. «Про судову практику в справах про виключення майна з опису» (з наступними змінами) та Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 03 червня 2016 р. «Про судову практику в справах про зняття арешту з майна», покликану замінити попередню.

Одним із головних моментів у цих двох постановвах, який суттєво впливає на процесуальну сторону питань, пов'язаних із розглядом цих справ в судах, є питання суб'єктного складу учасників таких спорів і їх процесуального статусу.

У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 серпня 1976 р. було зазначено, що за правилами, встановленими для розгляду позовів про виключення майна з опису, розглядаються вимоги громадян і організацій, що ґрунтуються на праві власності на описане майно або на праві володіння ним. Відповідачами у справі суд притягає боржника, особу, в інтересах якої накладено арешт на майно, і в необхідних випадках – особу, якій передано майно, якщо воно було реалізоване. У тих випадках, коли опис проводився для забезпечення конфіскації

чи стягнення майна на користь держави, як відповідач притягується відповідна державна податкова інспекція [6].

У п. 2 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 червня 2016 р. зазначається, що позов про зняття арешту з майна може бути пред'явлений власником, а також особою, яка володіє на підставі закону чи договору або іншій законній підставі майном, що не належить боржникові (речове право на чуже майно). Позови на захист майнових прав малолітніх і неповнолітніх дітей боржника (засудженого) можуть бути пред'явлені їхніми законними представниками, а у випадках, встановлених законом, – органами й особами, яким надано право захищати права, свободи чи інтереси інших осіб (ст. 3, 45 ЦПК).

Відповідачами у справі є боржник, особа, в інтересах якої накладено арешт на майно, а в окремих випадках – особа, котрій передане майно, якщо воно було реалізоване. Як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має бути залучено відповідний орган державної виконавчої служби, а також відповідний орган доходів і зборів, банк та іншу фінансову установу, що у випадках, передбачених законом, виконують судові рішення (ст. 3 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» у редакції Закону України від 04 листопада 2010 р. № 2677-VI).

У випадках, коли арешт майна проводився для забезпечення конфіскації чи стягнення майна на користь держави, як відповідач до участі у справі у встановленому законом порядку також залучається відповідний територіальний орган Державної фіскальної служби України.

У разі безоплатної передачі майна юридичній особі ця особа також є відповідачем у справі.

У спорах про зняття арешту з майна, яке є предметом застави (іпотеки) або придбане за рахунок кредиту, що не погашений, як треті особи у встановленому законом порядку залучаються заставодержатель (іпотекодержатель) або кредитор [7].

Склад учасників таких спорів, розподіл між ними процесуальних функцій, запропоновані в цій Постанові, викликають суттєві зауваження, тому що не відображають дійсних взаємовідносин між позивачем та учасниками виконавчого провадження.

По-перше, викликає зауваження те, що як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має бути залучено відповідний орган державної виконавчої служби чи приватного виконавця. Державний чи приватний виконавець, накладаючи арешт на майно, що належить не боржникові, а іншій особі, виходячи із самого змісту своєї постанови про накладення арешту, із відповідної сукупності юридичних фактів, виступають особами, котрі порушили право власності іншої особи (позивача). Між ними та цією особою безпосередньо виникають правовідносини, які ставлять під сумнів право власності цієї особи і тягнуть звернення стягнення на її майно, що в разі подальшої реалізації в деяких ситуаціях не може бути витребувано у добросовісного набувача. Тому державний чи приватний виконавець у таких справах мають всі ознаки сторони і повинні бути притягнуті відповідачами, але ніяк не третіми особами, котрі не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

По-друге, і тут можна погодитися із запропонованим, сторонами (відповідачами) у таких справах виступають сторони виконавчого провадження: стягувач (стягувачі) та боржник. Дійсно, в таких ситуаціях між позивачем і сторонами виконавчого провадження також виникають матеріальні правовідносини, які можуть безпосередньо змінитися в разі задоволення позовних вимог позивача.

У разі конфіскації майна боржника стягувачем у виконавчому провадженні є Державна фіскальна служба, що діє на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 985 від 11 липня 2002 р. «Про затвердження Порядку

розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби» (з наступними змінами) [8]. У таких ситуаціях як одного з відповідачів слід притягати структурні підрозділи ДФС. Також це слід робити в разі стягнень на користь держави майна боржника, коли це не пов'язано з його конфіскацією.

По-третє, відповідно до ч. 2 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» у разі набрання законної сили судовим рішенням про зняття арешту з майна боржника арешт із такого майна знімається згідно з постановою виконавця не пізніше наступного дня, коли йому стало відомо про такі обставини.

Якщо ми подивимося різноманітну сучасну судову практику, то фактично у всіх судових рішеннях, де судом знімається арешт із майна боржника, він знімається безпосередньо судом. Але якщо арешт знятий судовим рішенням, а реалізація судовою владою правосудних функцій передбачає їх виключність, чому виконавець своєю постановою знімає арешт з майна, який вже знятий судом? Ми ж не допускаємо в такому разі, що недостатньо рішення суду для зняття арешту, що воно потребує додатково постанови виконавця з цього приводу? Вочевидь, ні. Але тут швидше потребує корекції сам Закон України «Про виконавче провадження».

По-четверте, в таких справах повинні брати участь приватні виконавці, постанови яких оскаржується, а також державні виконавці, а не органи державної виконавчої служби, хоча тут є певна неоднозначність, коли йдеться саме про державну виконавчу службу та її службовців. Але в нормах Цивільного процесуального кодексу України, а саме у Розділі VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень» говориться про подачу скарг на рішення, дії та бездіяльність саме державних виконавців, а не органів державної виконавчої служби [9]. Про це зазначає і ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження».

По-п'яте, слід враховувати етап виконавчого провадження в разі подання позову про зняття арешту з майна. Згідно з ч. 1 ст. 61 Закону України «Про виконавче провадження» реалізація арештованого майна (крім майна, вилученого з цивільного обороту, обмежено оборотоздатного майна та майна, зазначеного у ч. 8 ст. 56 Закону) здійснюється шляхом електронних торгів або за фіксованою ціною. Порядок реалізації арештованого майна, затверджений Наказом Міністра юстиції України № 2831/5 від 29 вересня 2016 р., передбачає реалізацію арештованого майна державним підприємством «СЕТАМ» [10]. Це означає, що в разі, якщо на час розгляду справи майно, що оспорується, передано на реалізацію підприємству «СЕТАМ», це підприємство також повинно розглядатися як один із відповідачів у справі, тому що з рішення суду в разі задоволення позову буде безпосередньо виникати обов'язок цього підприємства припинити дії, спрямовані на реалізацію цього майна і його повернення позивачеві.

По-шосте, такі справи можуть розглядатися і тоді, коли реалізація майна вже відбулася, але тут виникають певні додаткові нюанси. Особа, що придбала таке майно (на торгах «СЕТАМ» чи іншим шляхом), розглядається як добросовісний набувач. За ч. 2 ст. 388 Цивільного кодексу України [11] майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень. Тобто суд, навіть встановивши неправомірність дій виконавця, пов'язаних із накладанням арешту на майно, не вправі відібрати це майно від добросовісного набувача. Виникає питання: чи слід таку особу взагалі притягати до участі у справі? Тут немає однозначності. На нашу думку, таке притягнення можливо суто за формальними ознаками (хоча і безперспективно для позивача з матеріально-правового погляду), якщо позивачем позовні вимоги були сформульовані таким чином, що крім визнання права власності

на майно і зняття з нього арешту він також вимагав визнання торгів із реалізації майна недійсними. Тоді добросовісний набувач повинен розглядатися як один із відповідачів. В іншому разі добросовісний набувач притягнеться до участі у справі не повинен.

Як зазначає ч. 3 ст. 388 Цивільного кодексу України, якщо майно було набуто безвідплатно в особи, котра не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках. Саме ця ситуація передбачається в Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 червня 2016 р., де йдеться про те, що окремих випадках до таких справ притягується особа, якій передано майно, якщо воно було реалізоване, тому що від такого добросовісного набувача власник може витребувати своє майно, наприклад, у разі конфіскації майна боржника і подальшої безоплатної його передачі іншій особі в порядку, передбаченому Постановою Кабінету Міністрів України № 985 від 11 липня 2002 р. «Про затвердження Порядку розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби».

Також слід зазначити, що можливість звільнення майна від арешту на цьому етапі передбачає подачу виндикаційного позову, як і в інших випадках, коли майно вже не знаходиться у фактичному володінні боржника. Якщо воно знаходиться у фактичному володінні боржника, позов матиме негативний характер.

По-сьоме, у вищезазначеній Постанові Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначено, що у спорах про зняття арешту з майна, яке є предметом застави (іпотеки) або придбане за рахунок кредиту, що не погашений, як треті особи у встановленому законом порядку залучаються заставодержатель (іпотекодержатель) або кредитор. Вважаємо, що заставодержатель (іпотекодержатель) або кредитор у таких справах за змістом правовідносин, що складаються між ними й учасниками виконавчого провадження, а також позивачем, котрий вимагає визнання права власності та зняття арешту з майна, повинні розглядатися як сторони у справі, тобто одними з відповідачів; слід враховувати також те, що рішення суду у такій справі може безпосередньо вплинути на їх суб'єктивні права й обов'язки.

Таким чином, можна зробити висновок, що судова практика у справах про зняття арешту з майна повинна бути значною мірою переформатована стосовно кола учасників цих справ і їх процесуального статусу. Реалізація висновків, наданих у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 03 червня 2016 р. «Про судову практику в справах про зняття арешту з майна», певною мірою суперечить чинному законодавству, не відображає різниці у правосуб'єктності сторін і третіх осіб у цивільних справах, всіх актуальних питань, які виникають під час розгляду судами таких справ, а в деяких судових справах не дає можливості реалізувати право на справедливий суд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про виконавче провадження». *Офіційний вісник України*. 2016. № 53. С. 36. Ст. 1852. Код акта 82366/2016.
2. Халфина Р.О. Право личной собственности граждан СССР. Москва : Изд-во АН СССР, 1955. 183 с.
3. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов : СГУ, 1973. 456 с.
4. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / Т.И. Илларионова и др. ; под ред. О.А. Красавчикова. Москва : Высш. шк., 1985. Т. 1. 544 с.
5. Советское гражданское право : учебник. Ч. 1. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. 414 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 серпня 1976 р. «Про судову практику в справах про виключення майна з опису». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-76/print>.
7. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 03 червня 2016 р. «Про судову практику в справах про зняття арешту з майна». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-16/print>.
8. Офіційний вісник України. 2002. № 29. С. 71. Ст. 1371. Код акта 22809/2002.
9. Офіційний вісник України. 2004. № 16. С. 11. Ст. 1088. Код акта 28609/2004.
10. Офіційний вісник України. 2016. № 76. С. 179. Ст. 2558. Код акта 83333/2016.
11. Офіційний вісник України. 2003. № 11. С. 7. Ст. 461. Код акта 24654/2003.